

УДК

О.О. Кравченко, доктор педагогических наук, доцент

**СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ І СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВІ ФОРМИ
НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ
СОЦИАЛЬНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАК ОСНОВНЫЕ
ФОРМЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ
SOCIAL SERVICE AND SOCIAL SECURITY AS THE BASIS OF FORMS
OF SOCIAL SERVICES**

Анотація. У статті схарактеризовано основні форми надання соціальних послуг – соціальне забезпечення та соціальне обслуговування у контексті здійснення соціального захисту з метою забезпечення права потребуючої людини на гідні умови життя. У ході аналізу нормативно-правової бази встановлено, що соціальне обслуговування охоплює собою всі інші види послуг, крім грошових виплат. Соціальне забезпечення спрямоване на матеріальне забезпечення певних категорій громадян у випадку втрати джерела до існування з метою вирівнювання соціального положення цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства.

Аннотация. В статье охарактеризованы основные формы предоставления социальных услуг – социальное обеспечение и социальное обслуживание в контексте осуществления социальной защиты с целью обеспечения права требующего человека на достойные условия жизни. В ходе анализа нормативно-правовой базы установлено, что социальное обслуживание охватывает собой все другие виды услуг, кроме денежных выплат. Социальное обеспечение направлено на материальное обеспечение определенных категорий граждан в случае потери источника к существованию с целью выравнивания социального положения этих граждан по сравнению с другими членами общества.

Abstract. One of the components of such a reform is the improvement of the social services provision system. Indeed, effective social protection is not only social benefits guaranteed by the state, but above all a developed network of social services, which are provided taking into account the specifics and needs of different categories of clients. The modern system of social services should meet the needs of citizens and focus on improving their quality of life.

In this context, it is urgent to carry out a terminological analysis of the basic concepts of a separate branch of scientific knowledge - social work, as part of the development of a methodology for research in this field. In the hierarchy of concepts, the starting point is social protection as a practical activity to implement the main directions of social policy in order to ensure the right of the needy person to decent living conditions.

Social protection as a socially oriented activity of the state is carried out through a complex of organizational and legal and socio-economic measures - social services.

Turning to the legislation of Ukraine, it can be argued that the main forms of provision of social services (implementation of social protection of the population) are material assistance (ie social security) and social services.

Social services are aimed at providing various services to citizens by special bodies of the state free of charge or on a partial payment basis in order to prevent the occurrence or reduction of the negative consequences of social risks that have come to strengthen their social protection. An important feature of social service is that it covers all other, except cash benefits, types of social services.

Social security is a form of provision of social services aimed at material provision of certain categories of citizens at the expense of the state budget and special non-budget public funds, in case of loss of livelihood, additional costs or lack of necessary living wage from objective, socially significant, conditioned legislation, reasons for the equalization of the social status of these citizens in comparison with other members of society.

Ключові слова: *соціальна політика, соціальний захист, соціальні послуги, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення.*

Ключевые слова: *социальная политика, социальная защита, социальные услуги, социальное обслуживание, социальное обеспечение.*

Key words: *social policy, social protection, social services, social services, social security.*

Актуальність теми дослідження. Держава зорієнтована на задоволення головних потреб населення, що є важливою частиною економічного розвитку. Водночас задоволення головних потреб вимагає поряд із економічним зростанням низки добре спрямованих соціальних програм. Відповідно до ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Таким чином, основний Закон нашої держави закріпив обраний незалежною Україною курс на побудову соціальної правової держави. Втілити такий намір неможливо без створення дієвої національної системи соціального захисту. Цей процес за понад 25 років незалежності підлягав і наразі перебуває в стані реформування, з метою забезпечення належного рівня життя населення.

Однією зі складових такої реформи є вдосконалення системи надання соціальних послуг. Адже, ефективний соціальний захист – це не лише гарантовані державою соціальні виплати, а насамперед розвинена мережа соціальних послуг, які надаються з урахуванням особливостей і потреб різних категорій клієнтів. Сучасна система соціальних послуг повинна відповідати потребам громадян і орієнтуватися на покращення якості їхнього життя.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток системи соціального захисту має базуватися на наукових засадах, задля дослідження глобальних соціальних проблем; з'ясування передумов виникнення соціальних ризиків та обґрунтування заходів профілактики та

шляхів подолання складних життєвих обставин ними зумовлених; вироблення рекомендацій для удосконалення нормативно-правової бази; вивчення різних аспектів науково-прикладної діяльності практиків – професіоналів соціального захисту населення у системі соціальної роботи.

Позитивним зрушенням у цьому аспекті стало прийняття Наказу МОН України від 06.11.2015 № 1151 «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266, відповідно до якого окремою галузь знань «23 Соціальна робота» об'єднала дві спеціальності: «231 Соціальна робота» та «232 Соціальне забезпечення». Тим більше виокремлено окрему наукову спеціальність – «231 Соціальна робота». Разом з тим перед вітчизняними школами соціальної роботи перспективним постає питання вироблення методології досліджень у соціальній роботі.

У цьому контексті актуальним питанням є формування теоретичних основ у напрямі розкриття сутності і змісту соціальної роботи, її понятійного і категорійного апарату. Варто відмітити, що у наукових дослідженнях і в чинному законодавстві України немає нормативно-правового визначення термінів «соціальний захист», «соціальне обслуговування», «соціальне забезпечення», «соціальна допомога», як і немає єдиного закону, в якому б урегулювалися всі аспекти цих категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вироблення методології досліджень у соціальній роботі порушується у працях Н. Гусак, Р. Вайноли, А. Капської, О. Карагодіної, О. Карпенко, Н. Коляди, О. Купенко, В. Лютого, О. Пожидаєвої, Т. Семигіної, Т. Сили, О. Чуйко, С. Шандрука, Ю. Швалба та ін.).

Питання теорії та практики соціального обслуговування вразливих категорій населення вивчалися науковцями В. Загорським, А. Михненко, П. Надолішним, Л. Тюттюю, І. Івановою, Л. Скоропадою, І. Зверєвою, Т. Семигиною, І. Миговичем та ін.

Різні аспекти проблеми соціального захисту населення висвітлюються у наукових розвідках С. Бандур, К. Батигіної, Н. Болотіної, Н. Борецької, К. Ващенко, М. Мокляк, О. Новікова, О. Палій, М. Кравченко, О. Петроє, О. Піщуліна, О. Савченко, Ю. Саєнко, Т. Семигіної, Б. Сташківа, В. Скуратівського, П. Ситніка, В. Трощинського, Н. Ярош та ін.

Незважаючи на цілу низку наукових праць з питань соціального захисту населення, організації надання різних видів соціальних послуг, державного управління системою соціальних послуг, нерозробленою залишається проблема не лише визначення термінів «соціальний захист», «соціальне обслуговування», «соціальне забезпечення», «соціальна допомога», а й урегулювання всіх аспектів цих категорій.

Мета статті – здійснити термінологічний аналіз основних понять окремої галузі наукових знань – соціальної роботи, як складової вироблення методології досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У практичній діяльності та наукових дослідженнях досить часто синонімічними виступають поняття «соціальні послуги» та «соціальне

обслуговування», «соціальний захист» та «соціальна допомога» тощо. Чи це дійсно тотожні поняття – спробуємо з'ясувати.

У ієрархії понять вихідним є *соціальний захист* як практична діяльність щодо реалізації основних напрямів соціальної політики з метою забезпечення права потребуючої людини на гідні умови життя.

На думку К. Дубич, соціальний захист – система матеріальних та юридичних заходів, що здійснюється суспільством і державою з забезпечення мінімально достатніх умов життя, а також підтримки життєдіяльності та існування людини в суспільстві, реалізації її конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав і свобод [2].

Соціальний захист зорієнтований на високий рівень, багатоманіття і дієвість гарантій, тобто на створення умов і засобів, що забезпечують реалізацію і охорону конституційних прав громадян. Ці гарантії розуміються і як обов'язок держави і суспільства створювати відповідні умови для вільного і безперешкодного виконання громадянами своїх прав і обов'язків.

Соціальні гарантії у системі соціального захисту є фундаментом. І від того, на якій основі будується вся система, залежить рівень безпеки життєдіяльності всього суспільства.

Під соціальними гарантіями розуміється обов'язок із забезпечення комплексу елементарних умов життєдіяльності, що формують соціально рівну доступність усіх членів суспільства до отримання гарантованих життєвих благ і послуг. Забезпечують процес формування системи соціальних гарантій ряд підсистем, які включають правову (механізм розробки і прийняття законодавчих актів у сфері соціального захисту), фінансову (являє собою сукупність джерел фінансування заходів і програм соціального захисту), кадрову (підготовка кадрів фахівців для реалізації заходів і програм соціального захисту), наукову (всебічний розвиток різноманітних напрямів наукових розробок, досліджень) і інформаційну (система соціальної статистики у сфері доходу, потреб, рівня життя та ін.). Кожна відіграє певну визначену і специфічну роль [6].

У цьому відношенні соціальний захист покликаний виявляти причини, що викликають соціальний ризик, оцінювати можливість впливу на них на різних етапах виникнення і розвитку, і забезпечувати формування і реалізацію системи соціальних гарантій на рівні оптимального ризику для існуючих соціально-економічних умов суспільного розвитку.

Соціальний захист і його основа – соціальні гарантії – мають всезагальний характер: охоплюють усі сфери життєдіяльності; захист здійснюється на всіх стадіях життєвого циклу (діти, молодь, робітники, доросле непрацююче населення, пенсіонери); соціальні гарантії поширюються на всі, без виключення, групи. Соціальний захист повинен будуватися з врахуванням соціально-економічного положення, забезпечувати профілактику виникнення соціальної напруги, попереджувати негативні явища і тенденції. Досягнення цієї мети повинно будуватися на використанні стимулюючого підходу, з одного боку, встановлення певних обов'язків держави по відношенню до кожного члена суспільства, з другого – відповідальності за їх невиконання.

Соціальний захист як соціально орієнтована діяльність держави здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів – *соціальні послуги*.

Соціальними послугами, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», визначено комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [3]. Під складними життєвими обставинами розуміються обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самотійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [3].

Л. Ковальчук в широкому розумінні тлумачить соціальні послуги як всі види діяльності, що спрямовані на задоволення основних соціальних потреб індивіда, в т.ч. інформаційних, освітніх, у медичній, психологічній допомозі тощо, з метою сприяння його успішному соціальному функціонуванню [5].

Досліджуючи організаційно-правовий аспект соціального обслуговування, В. Гончаров пропонує визначення соціальних послуг в широкому та вузькому значеннях. У першому випадку – це послуги, спрямовані на задоволення різноманітних соціальних потреб окремих осіб чи груп населення. У вузькому сенсі соціальні послуги – це комплекс різноманітних заходів, спрямованих на певні соціальні групи або окремих індивідів, які перебувають в складних життєвих ситуаціях і потребують сторонньої допомоги для поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації й повернення до повноцінного життя [1].

Звертаючись до законодавства України, можна стверджувати, що основними формами надання соціальних послуг (здійснення соціального захисту населення) є матеріальна допомога (тобто соціальне забезпечення) та соціальне обслуговування. Тож з'ясуємо зміст та спрямованість цих форм.

В. Гончаров поняття «соціальне обслуговування» розглядає в широкому і вузькому значеннях. У першому розумінні соціальне обслуговування є частиною соціальної політики – діяльністю, спрямованою на різносторонній розвиток особистості, задоволення соціальних потреб широких верств населення шляхом надання різних соціальних послуг. У другому розумінні соціальне обслуговування – це діяльність соціальних служб, спрямована на надання соціальних послуг людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу й повноцінної життєдіяльності [1].

Соціальне обслуговування – діяльність державних структур і громадських організацій щодо соціальної підтримки, а також надання соціально-економічних, соціально-медичних, соціально-правових та психолого-педагогічних послуг і матеріальної допомоги, здійснення адаптації та реабілітації громадян, що знаходяться в складній життєвій ситуації і не можуть самотійно її подолати [2].

Соціальне обслуговування, спрямоване на підвищення рівня соціального функціонування індивідів і сприяння задоволенню потреб, послаблення соціальних ризиків, складних життєвих обставин через надання соціальних послуг, ставши невід'ємною складовою державної системи соціального захисту населення і одним із секторів соціальної сфери,

насправді перетворилося у соціальний інститут – стійкий комплекс соціальних служб, нормативних документів, правил, технологій, методик, що відображають соціальні потреби різних категорій населення.

Таким чином, соціальне обслуговування спрямоване на надання спеціальними органами держави громадянам різноманітних послуг безоплатно або на умовах часткової оплати з метою запобігання настанню або зниження негативних наслідків соціальних ризиків, що настали, з метою посилення їх соціального захисту. Важливою характеристикою соціального обслуговування є те, що охоплює собою всі інші, крім грошових виплат, види соціального обслуговування: соціально-побутові послуги; психологічні послуги; соціально-педагогічні послуги; соціально-медичні послуги; соціально-економічні послуги; юридичні послуги; послуги з працевлаштування; інформаційні послуги; інші соціальні послуги.

Наступною формою надання соціальних послуг є *соціальне забезпечення*. Відповідно до Ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги» - це матеріальна допомога, яка надається особам, що перебувають у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги (продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації) [3].

Розглянемо існуючі трактування соціального забезпечення: як діяльності держави щодо матеріального забезпечення осіб, які мають обмежені можливості на ринку праці, а також осіб, що зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я і (або) засоби для існування та не можуть матеріально забезпечити себе і своїх утриманців [8]; це визнана Конституцією України, міжнародним співтовариством і гарантована державою Україна можливість людини одержати соціальну допомогу та підтримку для задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб в обсязі, необхідному для гідного життя у тих випадках, якщо внаслідок впливу соціального ризику громадянин з не залежних від нього причин не має джерел та засобів до існування [7]; комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя особи, з огляду на виникнення соціально значущих обставин (старість, хвороба, інвалідність тощо) або характер чи умови праці [4]; та ін.

Цікавий підхід до розтлумачення термінів «соціальні послуги» та «соціальне забезпечення» пропонує К. Дубич. Відтак, соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставин та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Соціальне забезпечення як один з різновидів соціально-економічної дії спрямованої на підтримку клієнта та знівелюванні складних життєвих обставин через надання матеріальної допомоги чи послуг [2].

Загалом соціальне забезпечення – це діяльність державних та недержавних суспільних органів по наданню систематичної допомоги та підтримки тим категоріям населення, котрі опинилися в складних життєвих обставинах на рівні не менше встановленого державою прожиткового мінімуму.

На нашу думку, хибним є твердження, що соціальне обслуговування є видом соціального забезпечення. Очевидно, соціальне забезпечення має зв'язок із соціальними послугами, оскільки, по-перше, здебільшого зорієнтоване на надання матеріальної, грошової допомоги певним категоріям населення, а, по-друге, навпаки, на нематеріальну і негрошову форми допомоги, здебільшого шляхом надання послуг. До того ж, коли мова йде про соціальне забезпечення громадян у випадку настання обумовлених законодавством соціальних ризиків, то держава не обслуговує, а дійсно забезпечує (гарантує) відповідні соціальні виплати.

Видами соціального забезпечення громадян в Україні є пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, забезпечення пільгами та перевагами, натуральне забезпечення, компенсації тощо [7].

Отже, під соціальним забезпеченням будемо розуміти форму надання соціальних послуг, спрямованих на матеріальне забезпечення певних категорій громадян за рахунок коштів державного бюджету і спеціальних позабюджетних державних фондів, у випадку втрати джерела до існування, понесення додаткових витрат чи відсутності необхідного прожиткового мінімуму з об'єктивних, соціально значимих, обумовлених законодавством, причин з метою вирівнювання соціального положення цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства.

Соціальне забезпечення базується на соціальній допомозі. Соціальна допомога – це система соціальних дій у формі соціальної підтримки, допомоги, пільг, субсидій, що надаються соціальними установами (службами) окремим індивідам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу, забезпечення повноцінної життєдіяльності в суспільстві [2].

Соціальна допомога надається особам, що перебувають у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії та особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Висновки. Отже, соціальний захист є основним напрямом соціальної політики з метою забезпечення права потребуючої людини на гідні умови життя. Соціальний захист практично здійснюється шляхом надання соціальних послуг. Основними формами надання соціальних послуг є соціальне забезпечення та соціальне обслуговування. Соціальне обслуговування, спрямоване на підвищення рівня соціального функціонування індивідів і сприяння задоволенню потреб, послаблення соціальних ризиків, складних життєвих обставин через надання соціальних послуг. Важливою характеристикою соціального обслуговування є те, що охоплює собою всі інші, крім грошових виплат, види соціального обслуговування. Соціальне забезпечення – форма надання соціальних послуг, спрямованих на матеріальне забезпечення певних категорій громадян за рахунок коштів державного бюджету і спеціальних позабюджетних державних фондів, у випадку втрати джерела до існування, понесення додаткових витрат чи відсутності необхідного прожиткового мінімуму з об'єктивних, соціально значимих, обумовлених законодавством, причин з метою вирівнювання соціального положення цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства.

Література:

1. Гончаров В. О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення : дис... доктора юридичних наук: 12.00.05 \ Гончаров Володимир Олександрович. – К., 2011.
2. Дубич К. В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном : навчальний посібник \ К. В. Дубич. – Львів : «Магнолія 2006», 2017. – 272 с.
3. Закон України «Про соціальні послуги». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
4. Кісіль О. Ю. Загальні підходи до розуміння категорії «соціальне забезпечення» \ О. Ю. Кісіль \ Право і безпека. – 2011. – № 5 (42)
5. Ковальчук Л. В. Соціальні послуги окремим категоріям споживачів: проблеми інституційної взаємодії \ Л. В. Ковальчук \ Молодий вчений. – 2016. – № 10 (37).
6. Социальная защита : курс лекций \ Новикова О.Ф., Амоша А.И., Лукьянченко Н.Д. и др. – Донецк: ИЭП АН Украины, 1992. – 177 с.
7. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» \ С. О. Устинов \ Юридична наука і практик. – 2011. – № 2
8. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / І. С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

Надійшла: 05.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Кравченко О.О. Соціальне обслуговування і соціальне забезпечення як основі форми надання соціальних послуг: зміст, спрямованість та види / О.О. Кравченко // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2018. – № 1. – С.